

Kurdiyât

Yıl/Sal/Year: 2021
Sayı/Hejmar/Issue: 4
e-ISSN 2717-8315
Rûpel/Sayfa Page:9-22

Cureya Nivîsarê/Makale Tûrû/Article Types:
Nivîsara Lêkolînê/Araştırma Makalesi/Research
Article

Dema Hatînê/Makale Geliş Tarihi/Received:
16.07.2021

Dema Pejirandinê/Kabul Tarihi/Accepted/
08.11.2021

Abdulcebbar Kavak, Doç. Dr. Karabük
Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
abdulcebbar kavak@gmail.com
Orcid: /0000-0002-1846-5493

Atıf: Kavak. A. (2021). "Şark Medrese Geleneği
Mensuplarından Molla Muhammed Salih Keçelî
(Oğur) Ve Kürtçe Eserleri", Kurdiyât, 4, 9-22.

Citation: Kavak. A. (2021). "From the Members
of the Tradition of the Eastern Madrasah
Mullah Mohammed Salih Keçelî (Oğur) and His
Kurdish Works", Kurdiyât, 4, 9-22.

ŞARK MEDRESE GELENEĞİ MENSUPLARINDAN MOLLA MUHAMMED SALİH KEÇELÎ (OĞUR) VE KÜRTÇE ESERLERİ

Abdulcebbar KAVAK

Özet

Şark Medreseleri, Ortadoğu'da daha çok Kürt nüfusun yoğunluklu olduğu coğrafyada kurulan eğitim öğretim kurumlarıdır. Bu medreseler, ilmî gelenek olarak Nizamiye Medreselerinin devamı niteliğinde faaliyet yürütmüşlerdir. Müderrisler, okuttukları Arapça ve Farsça eserleri Kürtçe olarak açıklarken, talebeler de okudukları eserleri kendi aralarında Kürtçe olarak müzakere etmişlerdir. Medrese tahsili sürecinde ana dili Kürtçe olan talebelerin Arapça ve İslamî ilimleri daha kolay öğrenmelerini sağlamak için on yedinci yüzyıldan itibaren bazı müderrisler, medreselerde okunmak üzere Kürtçe eserler kaleme almışlardır. Ahmed-i Hanî'nin (ö. 1119/1707) *Nûbihar*'ı, Molla Yunus Erqetîn'nin *Zurûf*'u, Molla Hüseyin Bâteyî'nin (ö. 897/1491) *Mevlid*'i ve Molla Halil Siirdî'nin (ö. 1259/1843) *Nehcu'l-Enâm*'ı, bu alandaki öncü eserlerdir. Molla Ahmed Cezerî'nin (ö. 1050/1640) *Divan*'ı bu amaçla yazılmasa da medreselerdeki Kürtçe eserler arasında yerini almıştır. On yedinci yüzyıldan günümüze kadar Irak, İran, Suriye ve Anadolu'da eş zamanlı olmasa da çoğunluğu medrese eğitime yönelik yüzlerce Kürtçe dinî eser telif edilmiştir. Anadolu'da Şark Medrese geleneğini sürdüren şahsiyetlerden biri olan Molla Muhammed Salih Keçelî de Kürtçe eser yazar müderrisler arasında yer almaktadır. Nahiv alanında *Şerha el-Behcetü'l-Marziyye fî Şerhi'l-Elfiyye Bi Zimanê Kurdî* ve tefsir alanında *Tefsîra Sûretê Furqan* adıyla iki Kürtçe eser telif etmiştir. Molla Muhammed Salih'in telif ettiği bu iki eseri, Nahiv, Tefsir ve Tefsir Usulü alanlarında ders alan talebeler için iki önemli kaynak eser özelliği taşımaktadır. Bu makalede Molla Muhammed Salih Keçelî'nin hayatı ve Kürtçe eserleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şark Medrese Geleneği, Molla Muhammed Salih Keçelî (Oğur), Kürtçe Eserler, Şerha el-Behcetü'l-Marziyye, Tefsîra Sûretê Furqan

Ji Endamên Kevneşopîya Medreseya Rojhilat Mele Muhammed Salih Keçelî (Oğur) û Berhemên Wî Yên Kurdî

Kurte

Medreseyên Rojhilat saziyên perwerdehiyê ne li Rojhilata Navîn li erdnigariya ku tê de piraniya nifusê Kurd in. Van medreseyan wekî berdewama Medreseyên Nizamiye wekî kevneşopê zanistî çalaki li dar xistin e. Dema ku muderisan berhemên Erebi û Farişî yên ku bi van ders didan, bi Kurdî şîrove dikirin. Xwendekaran jî li ser berhemên ku di nav xwe de dixwendin, bi Kurdî nîqaş dikirin. Ji bo k udi pêvajoya perwerdehiya medreseyê de xwendekarên ku zimanê wan ê zikmakî Kurdî ne hêsantir fêrî Erebi û zanistên Îslamî bibin, ji sedsala hivdehan ve hin muderisan bi Kurdî nivîsandin ku di medreseyan de bêne xwendin. *Nûbihar*'a Ehmedê Xanî (w. 1119/1707), *Zurûf*'a Mele Ênis Erqetînî, Mewlîd'a Hiseyin Bâteyî (w. 897/1491) û *Nehcu'l-Enam*'a Mele Xelîl Siirdî (w. 1259/1843) di vî warî de berhemên pêşeng in. *Dîwan*'a Melayê Cizîrî (w. 1050/1640, her çend ji bo vê mebestê nehatiye nivîsandin jî, lê di nav berhemên medreseyan ên kurdî de cihê xwe girtiye. Ji sedsala hivdehan heya îro, bi sedan berhemên olî yên Kurdî, bi piranî ji bo perwerdehiya medreseyê, tevî ku ne bi hevdehî ne, li Iraq, Îran, Suriye û Anatolya'yê hatine nivîsandin. Mele Mihemed Salih Keçelî, yek ji kesayetîyên ku kevneşopîya Medreseya Rojhilat li Anatolyayê domandiye di nav muderisên ku bi Kurdî berhem nivîsandine de ye. Wî du berhemên Kurdî, ango *Şerha el-Behcetü'l-Marziyye fî Şerhi'l-Elfiyye Bi Zimanê Kurdî* di warê nehwe û *Tefsîra Sûretê Furqan* di warê tefsîrê de nivîsandine. Van herdu berhemên, ku ji hêla Mele Mihemed Salih ve hatine nivîsandin, ji bo xwendekarên ku dersan di warên nehwe, tefsîr û usûla tefsîrê de dixwinin du çavkaniyên girîng in. Di vê gotarê de, jiyana Mele Mihemed Salih Keçelî û berhemên wî yên bi Kurdî, hate lêkolîn kirin.

Peyvên Sereke: Kevneşopîya Medreseya Rojhilat, Mele Mihemed Salih Keçelî (Oğur), Berhemên Kurdî, Şerha el-Behcetü'l-Marziyye, Tefsîra Sûretê Furqan

From The Members Of The Tradition Of The Eastern Madrasah Mullah Mohammed Salih Keçelî (Oğur) And His Kurdish Works

Abstract

Eastern Madrasahs are educational institutions established in the Middle East where the Kurdish population is concentrated. These madrasahs carried out activities as a continuation of the Nizamiya Madrasahs as a scientific tradition. The professors explained these Arabic and Persian Works, in Kurdish to the students. Madrasah students also negotiated the Arabic works they read among themselves in Kurdish. In order to enable students whose mother tongue is Kurdish to learn Arabic and Islamic sciences more easily, starting from the seventeenth century, some professors wrote works in Kurdish to be read in madrasahs. *Nûbihar* of Ahmed al-Khanî (d. 1119/1707), *Zurûf* of Mullah Yunus Erqetînî, Husayn Bateyî's (d. 897/1491) *Mawlid* and *Nehc al-Anam* of Mullah Khalil Siirdî (d. 1259/1843) are the pioneering works in this field. The *Dîwan* of Mullah Ahmed Cezerî (d. 1050/1640), also took its place among the Kurdish Works in madrasahs, although it was not written for his purpose. From the seventeenth century to the present, hundreds of Kurdish religious works, mostly for madrasah education, have been compiled, although not simultaneously in Iraq, Iran, Syria and Anatolia. Mullah Mohammed Salih Keçelî, one of the personalities who continued the Eastern Madrasah's Tradition in Anatolia, is among the professors who wrote works in Kurdish. He has written two Kurdish Works, namely *Şerha al-Behcet al-Marziyye fî Şerhi al-Elfiyye Bi Zimanê Kurdî* in the field of Nahiv and *Tefsîra Sûretê Furqan* in the field of tafsir. These two Works, written by Mullah Mohammed Salih, are two very important resources for the students, which continue their education according to the Eastern Madrasah tradition. In this article, the life of Mullah Mohammed Keçelî and his works in Kurdish are examined.

Keywords: Eastern Madrasah's Tradition, Mullah Mohammed Salih Keçelî, Kurdish Works, Şerha al-Behcet al-Marziyye, Tefsîra Sûretê Furqan

Giriş

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Medine'ye hicret ettiğinde inşa ettiği ilk dinî yapı, Mescid-i Nebevî'dir. Burası Müslümanlar için ibadet mekânı olmasının ötesinde gayet önemli fonksiyonlar icra etmiştir. Mescid-i Nebevî'nin bünyesinde yer alan "Suffe", eğitim öğretim mekânı olarak sonraki nesillere örnek teşkil etmiştir. Dinî eğitim ve öğretim toplumsal hayatta ilmî ve edebî muhitlerden saraylara kadar yaygınlaşmış (Çelebi, 1983, ss. 33-107; Uslu, 1985, ss. 58-59) ve zamanla medrese adıyla kurumsal bir yapıya dönüşmüştür. Karahanlılar ve Selçuklular döneminde medreselerin sayısında görülen artışı, eğitim öğretimde yakalanan kalite takip etmiştir. Özellikle Nizamiye medreseleri, fiziki altyapısı, müderris kadrosu ve müfredatıyla bu alandaki gözde kurumlar olarak öne çıkmıştır. (Uslu, 1985, s. 61; Çelebi, 1983, ss. 113-114) Selçuklu ve Eyyûbîlerden sonra Osmanlılar da medreselere önem vererek, (Hodgson, 1995, 2/48-54; Çelebi, 1983, ss. 113-130; Uzunçarşılı, 2014, ss. 3-46; Halaçoğlu, 2014, ss. 135-148; Dündar, 2017, ss. 66-106) bu kurumların gelişmesine katkı sağlamıştır.

Medrese geleneği ve bu gelenek çerçevesinde oluşan ilmiye sınıfı, İslam dünyasının her bölgesinde yaygınlaşmış ve toplumsal hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu gelenek Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları Irak ve Suriye'nin kuzeyi, İran'ın kuzeybatı şehirleri ile Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaygın olan Şark Medreseleri aracılığıyla sürdürülmüştür. (Çiçek, 2009, s. 27) Dil, belağat ve dinî ilimlerle ilgili okutulan eserlerin Arapça, edebî eserlerin ise çoğunlukla Farsça olduğu Şark Medreselerinde öğretim dili genellikle Kürtçe olmuştur.

İslam toplumunda ilmiye sınıfı arasında yaygın teamül gereği, dinî eserler Arapça, edebî eserler ise çoğunlukla Farsça yazılmıştır. Bu nedenle Türkçe ve Kürtçe dinî eserlerin yazılması Arapça ve Farsçaya göre daha geç bir dönemde başlamıştır. Miladî XII. yüzyılda Hoca Ahmed Yesevî'nin (ö. 562/1166) telif ettiği *Divan-ı Hikmet* adlı Türkçe manzum eseri, (Köprülü, 1976, s. 119; Yesevî, 2015, ss. 63-430) Türk alim ve mutasavvıflarının Arapça ve Farsçanın dışında kendi ana dilleriyle yazdıkları ilk eserlerden biridir. Kürt alim ve mutasavvıflarının Kürtçe dinî eser telif etmeye başlamaları ise biraz daha geç bir dönemde gerçekleştiğini belirtmek gerekir.

Osmanlı Devleti'nin genişlemesine paralel olarak İran'ın Anadolu ve Irak'taki egemenliği zayıflamıştır. Bunun söz konusu bölgelerde toplumsal alana yansımaları içinde iki husus öne çıkmaktadır. Birincisi çoğunluğu Sünnî Kürtlerden oluşan bölge halkının İran'ın mezhebî (Şii) baskılarından kurtulmalarıdır. İkincisi ise daha önce yerel idareciler ve ilmiye sınıfı mensuplarının kullanmak zorunda oldukları Farsçanın gerilemesidir. Osmanlı'nın bölgede hakimiyetini güçlendirmesi, Şark Medreselerinin Ehl-i Sünnet düşüncesi eksenindeki ilmî faaliyetlerini olumlu etkilemiştir. Ayrıca entelektüel kesimde giderek zayıflayan Farsçanın yerini halkın konuştuğu Kürtçe almaya başlamıştır. Bu dönemde Kürtçe eser telifi de artmıştır. Melayê Cizîrî olarak meşhur olan Molla Ahmed Cezerî'nin *Divan'ı*, Ahmed-i Hanî'nin *Nûbihar'ı*, Molla Yunus Erqetî'nin *Zurûfu*, Hüseyin Bâteyî'nin *Mevlid'i* ve Molla Halil Siirdî'nin *Nehcu'l-Enâm'ı*, bu alanda yaygın ve öncü eserler olarak hatırlanmaktadır.

Yirminci asrın ilk çeyreğinden itibaren yazılmaya başlanan Kürtçe dinî ve edebî eserler ile Arapça ve Farsçadan Kürtçeye yapılan tercüme sayısında, Türkiye'de belli bir dönem azalma olsa da son otuz yıllık süreçte yeniden ciddi bir ivme kazanmıştır. Yine Irak, İran, Suriye ve Türkiye'de büyük çoğunluğu müderris-mollalardan oluşan ilmiye sınıfı mensuplarının kaleme aldıkları Kürtçe eserler, tercüme, şerh ve haşiye ağırlıklı olmakla beraber, bunların arasında özgün eserlere de rastlamak mümkündür. Bu meyanda Abdurrahman Aktepi'nin (ö. 1328/1910) *Ravdu'n-na'im*,

Molla Muhammed Xwaherzad'ın (ö. 1935) *Tizkarê İman bo Qewmê Kurdan*, Muhammed b. Abdullah Celîzâde'nin (ö. 1943) *Tefsîrê Kurdî li Kelâmê Xwudawendî*, Halife Yusuf'un (ö. 1965) *Îrşâdu'l-İbâd*, Molla Hilmî Koğî'nin (ö. 1996) *Rehberê Awâm ve Hediyeu'l-Hebîb ve Zêrin Hurûf Şerha Zurûf*, Nurullah Godeşki'nin (ö. 2003) *Diwana Nûrî*, ve *el-Hemâil fî Ş-Şemâil*, Abdülkerim Müderris'in (ö. 2005) *Âvê Heyât, Tefsîrê Nâmî bo Kur'ânê Pîroz*, Tahsin İbrahim Dûskî'nin *Tefsîra Rêbaza Jîyanê Li ber Sîbera Quranê*, Molla Salih Dihî'nin (Çakay) *Baxê Qencan*, Molla Muhammed Şoşikî'nin *Nûra Qelban*, ve Zeynelabidin Amidî'nin *Çîçeka Dest Zarokan Şerha Nûbihara Biçûkan, Tercuma Hedîsa Erba'în* adlı eserlerden bahsedilebilir. Bu arada büyük çoğunluğu Kürtçe kaside ve gazellerden oluşan onlarca manzum *Divan* kaleme alınmış ve pek çok klasik *Divan*'ın Kürtçeye tercümesi yapılmıştır. Molla Arif Pirkaşinî'nin (Karakaya) Şeyh Sa'dî-i Şîrâzî'nin (ö. 691/1292) *Gülistan*'ı, Hâfız eş-Şîrâzî (ö. 792/1390), Nureddin Abdurrahman Câmî (ö. 898/1492) ve Mevlânâ Halid-i Nakşibendî'nin (ö. 1242/1827) *Divan*'larını Kürtçeye çevirisi, bu alanda bahsedilmesi gereken başlıca çalışmalar arasında yer almaktadır.

Bu makalede Ağrılı müderris Molla Muhammed Salih Keçelî (Oğur)'un hayatından kısaca bahsedildikten sonra onun Kürtçe olarak kaleme aldığı iki eseri incelenecek ve alana katkısı üzerinde durulacaktır.

1. Molla Muhammed Salih Keçelî'nin Hayatı

Şark Medrese geleneği mensubu olan Molla Muhammed Salih Keçelî, Ağrı'da yetişmiş müderris ve müellif bir şahsiyettir. 1952 yılında Hamur ilçesine bağlı Keçelan köyünde dünyaya gelmiştir. Ailesi Hamdikan aşiretine mensuptur. Aşiret ağası olan büyük babası Said Efendi, Ağrı'da saygın bir konuma sahip olmuştur. Aile büyüklerinin Ağrı'ya Cizre'den geldikleri ve Botan Bey ailesine mensup oldukları rivayet edilir. Bu sebeple aile halk arasında Mîrekî (Bey soyundan gelen) olarak tanınmıştır. (Molla Muhammed Salih Keçelî, kişisel görüşme, Nisan 2021)

Çocukluğu Keçelan köyünde geçen Molla Muhammed Salih, küçük yaşta köylerinde yaşayan Molla Derviş'ten Kur'an-ı Kerim öğrenmiştir. Kur'an öğrendikten sonra Ahmed-i Hânî'nin *Nûbihar* adlı Kürtçe-Arapça eseri ile Hüseyin Bateyî'nin Kürtçe *Mevlid*'ini okumuştur.

İlkokul diplomasını almak için hariçten sınavlara giren Molla Muhammed Salih, Türkçeyi on dört yaşından sonra öğrenebilmiştir. Okumaya ve dinî ilimlere meraklı oluşu sayesinde karşılaştığı pek çok sıkıntıyı aşmayı başarmıştır. 1974 yılında medrese tahsilini tamamlayınca imam-hatiplik görevi için gerekli olan Kur'an Kursu Belgesi'ni almak üzere Kars'a gitmiştir. Daha önce aldığı ilkököl diploması ve Kars'tan aldığı Kur'an Kursu Belgesiyle imamlık sınavına başvurmuş ve aynı yılın Eylül ayında imam olarak atanmıştır. Atandıktan sonra aynı yıl içinde evlenen Molla Muhammed Salih, ailesiyle beraber ilk görev yeri olan Taşlıçay'ın Botî (Aşağı Esen) köyüne giderek orada bir medrese kurmuştur. 1974 yılından 2001 yılına kadar yaklaşık 27 yıl tedrisatla uğraşmıştır. Molla Muhammed Salih müderrislik hayatı boyunca pek çok talebeye ders vermiş ve onları ilmiye sınıfı mensubu olarak yetiştirmiştir.

2001 yılında emekli olan Molla Muhammed Salih, Bursa'ya yerleşmiştir. Bir dönem Almanya ve Avusturya'da bulunmuş ve oralarda üniversite eğitimi alan bazı talebelere Arapça ve İslamî ilimler alanında gönüllü ders okutmuştur. Son yıllarda akaid, fıkıh ve Arap Dili alanlarında okumalar yapan Molla Muhammed Salih, Türkçe ve Kürtçe eser telifiyle meşgul olmuştur. Türkçe ve Kürtçenin yanında çok iyi derecede Arapça ve Farsça bilen ve bu iki dilde sertifikalı tercümanlık yapan Molla Muhammed Salih, 1 Kasım 2021 tarihinde Bursa'da Hakkın rahmetine kavuşmuştur.

1.1. Tahsil Hayatı

Molla Salih medrese tahsiline 1962 yılında başlamıştır. Önce Ağrı ve ilçelerinde bazı müderrislerin yanında sıra kitapları olarak bilinen (kitêbê rêzê) medrese kitaplarını okumak üzere rahle-i tedrislerine dahil olmuştur. Ağrı merkezde bulunan Çamurlu ve Kasor köyleri, Hamur ilçesine bağlı Şeyh Tevekkül (Şeyh Tokil), Karaseyitali ve Şoşik köyleri ile Doğubayazıt ilçe merkezi, Molla Muhammed Salih'in belli aralıklarla ders okuduğu yerler olmuştur. Ağrı'dan sonra Van'ın Erciş, Muş'un Bulanık, Bitlis'in Ohin ve Mardin'in Midyat ilçelerinde medrese tahsilini devam ettirmiştir. Ağrı merkeze bağlı Kasor köyünde bulunan medrese, onun en çok uğradığı ilim merkezlerinin başında yer almıştır. Medrese tahsilini de burada Molla Muhammed Kasorî'nin (ö. 2000) yanında ikmal etmiştir. Molla Muhammed Salih, ilim icazetini 1974 yılında Molla Muhammed Kasorî'den almıştır. Hocası ona ilim icazetinin yanı sıra Hadis icazeti de vermiştir. Şark Medreselerinde ilim icazeti dışında Hadis icâzeti verilmesi hususu nadiren görülen bir uygulamadır. Molla Muhammed Kasorî, hocası Şeyh Kasım Küfrevî'den (ö. 1992) aldığı hadis icazetine binaen (Küfrevî, 2019, EK-2/102) yanında hadis dersi alan Molla Muhammed Salih'e bu icazeti vermeyi uygun görmüştür.

Molla Muhammed Salih, Şark medreselerinde okutulan sıralı kitapların dışında Van Erciş'te yaşayan Molla Abdullah Dibo'dan (ö. 2008) *Kadı Beyzâvî Tefsiri*, Mardin'de Seyyid Hüseyin Bêcirmânî'den (ö. 2015) Şemsüddin Muhammed el-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *Tecvid* kitabını okumuştur. Edebiyat alanında özellikle Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî'nin (ö. 672/1273) *Mesnevî*, Şeyh Sa'dî eş-Şîrâzî'nin (ö. 691/1292) *Gülîstan* ve Mevlânâ Halid-i Bağdadî'nin (ö. 1242/1827) *Divan'ını* Molla Muhammed Kasorî'nin yanında okumuştur. (Molla Muhammed Salih Keçeli, kişisel görüşme, Mart 2021)

1.2. Hocaları ve Yetiştirdiği Talebeler

Molla Muhammed Salih, on iki yıl süren medrese tahsili döneminde çok sayıda müderristen ders almıştır. Bunlar:

1. Molla Derviş
2. Molla Ahmed Yıldız
3. Molla Ali Haydar Yakup
4. Molla Muhammed Şoşikî
5. Molla Muhammed Kasorî
6. Molla Musa Celalî
7. Molla Abdullah Dibo
8. Molla İbrahim Eğdâdî
9. Şeyh Halid Ohinî
10. Molla Feyzullah Yıldız
11. Molla Zübeyir Arnasî
12. Seyyid Hüseyin Bêcirmânî

Molla Muhammed Salih, çeyrek asırdan fazla devam eden müderrislik görevi süresince onlarca talebe okutmuş ve pek çoğuna ilim icazeti vermiştir. Yetiştirdiği talebelerinden tespit ede-

bildiklerimiz şunlardır: Ağrı merkezde aslen *Dudû* (Altınçayır) köyünden Molla İhsan Duygun, Eleşkirt ilçesinden Molla Fuat Çiftçi, Aslen Tutak ilçesine bağlı Karacan köyünden olup Patnos'ta görev yapan Molla Muhammed Eskin, Erzurum'dan Molla Şevket, Bilecik'ten Molla Sefa ve Sarıkamış'tan Molla Kasım.

1.3. Eserleri

Akaid Penceresi: Molla Muhammed Salih'in ilk telif ettiği eseridir. Türkçe olarak yazdığı bu eseri 308 sayfa olup 2010 yılında Ravza Yayınevi tarafından basılmıştır. Müellif bu eserinde ke-lam ilmine değinerek tanımı, gayesi ve ortaya çıkışından bahsetmiştir. (Oğur, 2010, 5-17) Sırayla Mu'tezile, Eş'âriyye ve Mâturidiyye ekollerini irdelemiştir. (Oğur, 2010, 18-33) İman konusunu birkaç başlık altında inceledikten sonra (Oğur, 2010, 79-103) Allah'ın sıfatlarını ele almıştır. (Oğur, 2010, 106-120) Tenâsüh, hulûl, ittihâd konularından bahsettikten sonra (Oğur, 2010, 125-126) nübüvvet konusuna geçmiş ve peygamberlerle ilgili klasik kaynaklarda yer alan bilgileri özetle vermiştir. (Oğur, 2010, 127-162) Âhiret, kıyâmet, berzâh, kabir, sur, hesap, kevser, şefaât, kaza ve kader, duâ, ahlak ve tasavvuf, tövbe, mürşid gibi kavramları (Oğur, 2010, 163-282) açıkladıktan sonra Yahudi ve Hıristiyanlarla ilgili bazı tartışmalı konuları ele almıştır. (Oğur, 2010, 283-302)

Şerha el-Behcetü'l-Marziyye fî Şerhi'l-Elfiyye Bi zimanê Kurdî: Müellifin Nahiv alanında yazdığı bu kitabı, Celâleddin Suyûtî'nin *el-Behcetü'l-Marziyye* adlı eserine yaptığı Kürtçe tercüme ve şerhten oluşmaktadır. Eser hakkında ikinci bölümde detaylı bilgi verilecektir.

Tefsîra Sûretê Furqan: Molla Muhammed Salih'in tefsir alanında kaleme aldığı ve bir risale hacminde olan eseri, Furkân Sûresinin Kürtçe tefsirinden ibarettir. Bu eser hakkında da ikinci bölümde geniş bilgi verilecektir.

1.4. Molla Muhammed Salih'in Tasavvufla İlişkisi

Molla Muhammed Salih'in tasavvufla ilişkisi Ağrı merkeze bağlı Kasor (Arakonak) köyünde ikamet eden hocası Molla Muhammed Kasorî ile başlamıştır. Kasorî, Küfrevî ailesinden Nakşibendî-Hâlidî şeyhi olan Kasım Küfrevî'nin hem ilim hem de tasavvuf alanında icazetli talebesidir. (Kavak, 2018, ss. 46-48) Kasor köyü camisinin hemen bitişiğinde kurduğu mütevazı medresesi, ilmî faaliyetlerin yanında tasavvufî sohbet ve irşadın, zikir ve duaların yapıldığı bir mekân olmuştur. Molla Muhammed Salih, bir taraftan hocasının rahle-i tedrisinde bulunurken, diğer taraftan tasavvufî faaliyetlere de iştirak etmiştir. Bu süreçte ilimde hocası tasavvufta mürşidi olan Molla Muhammed Kasorî'ye intisap etmiş ve ondan irşad izni almıştır. Hocası ona hatme ve zikir yaptırmamanın dışında *Delâilu'l-Hayrât* okuma hususunda da icazet vermiştir. (Molla Muhammed Salih Keçeli, kişisel görüşme, Mayıs 2021)

2. Kürtçe Eserleri

Molla Muhammed Salih'in bugüne kadar yayınlanan iki Kürtçe çalışması bulunmaktadır. Bunlar; *Şerha el-Behcetü'l-Marziyye fî Şerhi'l-Elfiyye Bi Zimanê Kurdî* ve *Tefsîra Sûretê Furqan* adlı eserleridir.

2.1. Şerha el-Behcetü'l-Marziyye fî Şerhi'l-Elfiyye Bi Zimanê Kurdî

Molla Muhammed Salih'in bu eseri Celâleddin es-Suyûtî'nin *el-Behcetü'l-Marziyye fî Şerhi'l-Elfiyye* adlı eserinin tercüme ve şerhidir. *el-Behcetü'l-Marziyye* adlı eser, İbn Mâlik et-Tâî'nin (ö. 672/1274) *el-Elfiyye* adlı Nahiv alanında telif ettiği kitabına yapılan şerhlerden biridir. (Özkan,

2010, 38/195) Suyûtî'nin bu eseri Şark Medreselerinde okutulan sıralı kitaplar arasında yer almaktadır. Yaygın olarak okutulduğu için kitap asıl adıyla yani *el-Behcetü'l-Marziyye* şeklinde değil, müellifi olan Suyûtî'nin adıyla tanınmış ve kısaca *Suyûtî* olarak isimlendirilmiştir. Molla Muhammed Salih, medrese tahsili sırasında okuduğu, metni Arapça olan ve müderrislerin Kürtçe olarak açıkladıkları, talebelerin ise Kürtçe olarak mütalaa ve müzakere ettikleri bu eseri, medrese eğitime katkı için Kürtçe olarak kaleme almıştır. Bunu da kitabın isminde yer alan "Bi zimanê Kurdî" ifadesiyle vurgulamıştır.

Molla Muhammed Salih, bu kitabı şerh etmeye 2013 yılında başlamıştır. Bugüne kadar üç cildi basılan eserin şerhi devam etmektedir. Toplam beş ciltten oluşması planlanan eser, Ravza Yayınları tarafından ciltler tamamlandıkça peyder pey yayımlanmaktadır. Üçüncü cildi 2020 yılında neşredilen eserin birinci cildi toplam 348 sayfadan oluşmaktadır. İkinci cilt 303 sayfa ve üçüncü cilt ise 366 sayfadır. Molla Muhammed Salih eserinde son yıllarda yaygınlaşan latin harfleri yerine eskiden beri kullanılan ve Arap harfleriyle yazılan Kürtçeyi tercih etmiştir.

Birinci cildin başında bu eserini çok büyük ve ciddi bir gayretin sonunda yazabildiğini, bu nedenle gayretli ve çalışkan medrese talebelerinin bu kitaptan çok istifade edeceklerini şu cümlelerle ifade etmektedir:

« تو بزبان آفا شرحا هانی، بخباته که زحف مزن و جدي هاتیه هولی، إن شاء الله تعالی أو فقیي مدرسا بی بغیرت و خبات «
"کار، بی زحف فائده ومنفیعه ته که بلند و لژور، ژي ببین و بگرن." (Oğur a, t.s., 1/4)

"Bil ki, bu şerh çok büyük ve ciddi bir çalışma sonucu meydana gelmiştir. İnşallah çalışkan ve gayretli medrese öğrencileri, ondan pek büyük bir fayda görecektir ve istifade edeceklerdir."

Müellif her üç cilt için ayrı birer "Önsöz" "پشگوتن" hazırlamıştır. Birinci cildin önsözü on iki sayfadan oluşmaktadır. Bu bir önsöz için oldukça uzundur. Burası daha çok "Giriş" bölümü mahiyetinde olup eğitim, medrese, klasik ve modern eğitimin toplumsal hayattaki örnekleriyle şark medrese geleneğinde okutulan eserler hakkında bilgiler içermektedir. Müellif bu bölümde kendi tecrübe ve hatıralarına da yer vermiş ve yaşadığı ibretli bazı hadiselerle değinmiştir. (Oğur a, t.s., 1/5-16) İkinci cildin önsözü on sayfa (Oğur a, t.s., 2/4-13) ve üçüncü cildin önsözü ise üç sayfadır. (Oğur a, t.s., 3/2-4)

Molla Muhammed Salih, birinci cildin 17. sayfasından itibaren *el-Behcetü'l-Marziyye* adlı eserin tercüme ve şerhine başlamaktadır. Medreselerde talebelerin Arapça metinleri kelime kelime, cümle cümle tercüme ettikleri gibi müellif de bu medrese usulüne uygun bir şekilde eserin tercüme ve şerhine girişmiştir. İkinci cilt Nahvin temel konularından biri olan "Ma'rife" konusu, (Oğur a, t.s., 2/14) üçüncü cilt ise "Mübteda" ile başlamaktadır. (Oğur a, t.s., 3/5) İkinci ve üçüncü ciltler birincisine göre daha düzenli olup, mizanpajları da daha iyi yapılmıştır.

2.1.1. Müellifin Şerha el-Behcetü'l-Marziyye Adlı Eserdeki Metodu

Müellif, şerh etmek üzere *el-Behcetü'l-Marziyye* kitabından alıntı yaptığı Arapça cümleyi parantez içine almak suretiyle geriye kalan metinden ayırmıştır. Böylece parantez arası cümlelerin Suyûtî'ye ait olduğu belirgin hale getirilmiştir. Birinci ciltte parantez arası cümleler koyu renk iken, ikinci ve üçüncü ciltlerde kırmızı renkle gösterilmiştir. Tercüme ederken medreselerde ders okuturken uygulanan ve kırık tercüme olarak da bilinen uzun cümlelerin parça parça tercümesi şeklindeki tercüme ve şerh tercih edilmiştir. Burada şerh metodunun daha açık bir şekilde anlaşılması için *Şerha el-Behcetü'l-Marziyye* adlı eserden iki örnek vermek istiyoruz:

(.....أحمدك اللهم إله) ياني يا ربّ أز حمدى ته دكم لسر نعمتى ته بي ظاهري وهم لسري باطني، يان ئي لسر نعمت كرنا ته
(Oğur a, t.s., 1/17)

“أحمدك اللهم إله) Yani Ya Rabbi! Ben senin zahiri ve bâtinî nimetlerin için sana hamd ederim.
Yahut nimetlendirmene....”

قدّم أحكام المبتدأ على الفاعل تبعاً لسيبويه و بعضهم يقدم الفاعل) ياني مصنفى أحكامى مبتدأى پيش خستيه لسر
أحكامى فاعلى، أو پيش خستنا وي ئي دحالتى تابعتيا وي بي بسبويه بي را نه، هنك عالمى نحوى فاعلى پيش دخن لسر
مبتدأى. يا كرت أه: مصنفى كو أو ئي ابن مالكة دفي مسلا پيش خستنا أحكامى مبتدأى لسر أحكامى فاعلى، پيونديا سبويه
بي كرى يه، دوي حالى كو هنكى دنى ئي أو ئي بي نوتاني «جرجاني، ابن الحاجب» بي نه، بحثا فاعلى پيشيا مبتدأ بي خستنه
(.... (Oğur a, t.s., 3/6)

“قدّم أحكام المبتدأ على الفاعل تبعاً لسيبويه و بعضهم يقدم الفاعل) Yani musannif, mübtedânın ahkâmını
fâilin ahkâmına takdim etmiştir. Takdim etme sebebi de Sîbeveyh’in görüşünü tercih etmesidir.
Bazı Nahiv alimleri de fâilin ahkâmını mübtedâyâ takdim ederler. Konu kısaca şöyledir: Musannif
ki bu zât İbn Mâlik’tir, mübtedânın ahkâmını fâilin ahkâmına takdim konusunu Sîbeveyh’e dayan-
dırmıştır. Aynı konuda “Cürçânî ve İbnü’l-Hâcib” gibileri de fâil konusunu mübtedâ’ya takdim et-
mişlerdir.”

2.1.2. Müellifin Eserini Oluştururken İstifade Ettiği Kaynaklar

Molla Muhammed Salih, şerhini yaptığı Suyûtî’nin *el-Behcetü’l-Marziyye* adlı eseriyle beraber Nahiv ilmüne dair çok sayıda eserden de istifade etmiştir. Bunların başında İbn Mâlik et-Tâî’nin *el-Elfiyye*’si gelmektedir. Bunun dışında tespit edebildiklerimiz vefat sırasına göre şunlardır: Ebû Amr Cemâlüddin Osman İbnü’l-Hâcib’in (ö. 646/1249) *el-Kâfiye*, İbnü’n-Nehhâs el-Halebî’nin (ö. 698/1299) *Şerhu’l-mukarrib*, İbnü’l-Musannif Bedrüddin Muhammed’in *ed-Dürretü’l-mudiyye*, İbn Hişam en-Nahvî’nin (ö. 761/1360) *Evdahü’l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Bahaüddin İbn Akîl’in (ö. 769/1367) *Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Ebû Zeyd Abdurrahman el-Mekvudî’nin (ö. 807/1405) *Şerhu’l-Mekvûdî ala’l-Elfiyye*, Kâfiyecî’nin (ö. 879/1474) *Şerhu kavâidi’l-i-râb*, Nûreddin Abdurrahman el-Câmî’nin (ö. 898/1492) *el-Fevâidü’d-diyâiyye (Molla Câmî)*, Halid b. Abdullah el-Ezherî’nin (ö. 905/1500) *Şerhu’-Tasrih ala’t-tavdîh*, Nureddin Ali b. Muhammed el-Uşmûnî’nin (ö. 918/1513) *Menhecü’s-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Şemsüddin Muhammed el-Fâridî’nin (ö. 981/1574) *Şerhu’l-İmam el-Fâridî alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Muhammed b. Ali es-Sabbân el-Mısırî’nin (ö. 1206/1792) *Hâşiyetu’s-Sabbân alâ şerhi’l-Uşmûnî*, Ebû Mu’in Hamidüddin Hüccet Hâşimî Horasanî’nin *Kitâbu Fevâidi’l-Hüccetiyye*, Mirza Ebû Tâlib’in *Haşiyetu Ebî Tâlib ala’s-Suyûtî*.

2.2. Tefsîra Sûretê Furqan

Farklı dönemlerde Kur’an’ın baştan sonra tefsirleri yapıldığı gibi bazen müstakil olarak tek bir sûresinin de tefsiri yapılmıştır. Râğib el-İsfahânî’nin *Tefsîru sureti fâtihati’l-Kitâb*, Molla Fenârî’nin (ö. 834/1431) *‘Aynü’l-a’yân fî tefsîri’l-fâtiha*, (Işık, 1995, 12/254) Ebûishakzâde Esad Efendi’nin *Hülâsatü’t-tebyîn fî tefsir-i sûre-i Yâsîn*, (Topaloğlu, 2013, 43/341) Ebü’l-Azm el-İsfahânî’nin *Tefsîru sureti Lokman* (Üzüm, 2003, 27/211) bunlardan birkaçıdır. Molla Muhammed Salih de *Tefsîru Sûretê Furqan* adıyla Furkân sûresinin tefsirini yapmıştır.

Molla Muhammed Salih bu eserini telif etmeye 2020 yılında başlamış ve bir yıl içinde çalışmasını tamamlamıştır. 2021 yılında eser yayınlanmıştır. Fakat eserin basıldığı yer ve tarihi ile yayınevi bilgisi bulunmamaktadır. Müellifin bu çalışması, içindekiler kısmıyla beraber 111 sayfadan oluşmaktadır.

Molla Muhammed Salih bu eserini dostu Molla Muhammed Tanrıkulu'nun teşvik etmesi üzerine yazmaya karar verdiğini bu nedenle de eseri ona hediye ettiğini belirtir. Ayrıca eserini daha önce pek çok tefsir yazmış Ehl-i Sünnet alimlerinin tefsir usulleri ve görüşlerinden istifade ederek hazırladığını vurgular. (Oğur b, t.s., s. 2)

2.2.1. Eserin Önsözünde Yer Alan Konular

Tefsîra Sûretê Furqan adlı bu eserin “Önsöz” kısmı kırk beş sayfadan oluşmaktadır. Önsözün bu kadar uzun tutulmasının sebebi ise bu kısımda, önsözden daha çok tefsir ilimleri ve tefsir usulüne dair bilgilerin verilmesidir. Bu kısım şu cümlelerle başlamaktadır:

«س پاس ژ خدای مزنی بی همپا را، او خدای کو قرآنا پیروز گران دیه کتیب داوی، دخوه دا گرتیه علمی پیشینان و پاشینان، بویه رهبر ژبوی انسانان و جنان، وصفا باشان کریه بمتقیان، آپيسان کریه بمنافقان. صلوات سلاما خدا لسر پاشینان» (Oğur b, t.s., s. 3)

“Eşi ve benzeri olmayan yüce Allah’a hamd olsun. O Allah ki içinde öncekilerin ve sonrakilerin ilmini barındıran Kur’ân-ı Kerim’i son kitap kılmıştır. O insanların ve cinlerin rehberi olmuştur. İyileri müttakiler olarak, kötülerini ise münafıklar olarak nitelemiştir. Allah’ın selat û selamı son peygamberinin üzerine olsun...”

Daha çok “Giriş” kısmına benzeyen “Önsöz” bölümünde müellif, Besmele, Hamdele ve Salvele’den sonra Kur’ân’ın insanlara tefekkür etmeleri için gönderildiği ve Kur’ân’ın tebyin görevinin Hz. Muhammed’e (sav) verildiğinden Nahl Sûresi 44. âyetini delil getirerek bahseder. (Oğur b, t.s., s. 3) Daha sonra asırlardır İslam alimleri tarafından nesilden nesile aktarılan Kur’ân ve Sünnetle ilgili bilgilerin çarpıtıldığı ve İslam alimlerinin hem kişilik hem de gayret ve hizmetlerini küçümseyen şahsiyetlerin ortaya çıktığını dile getirir. Bu hususu çağın hastalığı olarak niteler. Ehl-i kiblenin tekfirinden uzak durduklarını bununla beraber Kur’ân’ı, Peygamberi ve İslam alimlerini yıpratmak ve küçümsemek amacıyla hedeflerine alan bu şahsiyetleri “Küfür merdivenlerine ayak basanlar” olarak niteler. (Oğur b, t.s., s. 5) İslamî ilimlerin dayandığı iki kaynaktan Kur’ân ve Sünnet’ten bahsettikten sonra Hz. Peygamber’in konumu ve Müslümanların Peygamber’e ittiba etmelerinin Kur’ân’ın emri olduğu hususlarını âyet ve hadislerden delil getirmek suretiyle açıklar. (Oğur b, t.s., s. 7-12) Ardından İcâzu’l-Kur’ân, Nesih, Tefsir çeşitleri (Dirâyet Tefsiri, Rivâyet Tefsiri), Kur’ân’ın tefsiri için bir müfessirde bulunması gereken meziyetler ve ihtisas sahibi olması gereken ilimler, Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsiri, Hz. Peygamber’in Kur’ân’ı tefsiri, Sahabe’nin Kur’ân’ı tefsiri, Tabi’în’in Kur’ân’ı tefsiri, Dirâyet Tefsiri ve bu alanda tefsir yazan bazı müfessirler, Rivâyet Tefsiri ve bu alanda tefsiri bulunan bazı müfessirler, Tefsir ve tercüme arasındaki farklar gibi değişik konulara değinmiştir. (Oğur b, t.s., s. 13-48)

2.2.2. Müellifin Furkân Sûresini Tefsir Metodu

Yukarıda belirttiğimiz gibi müellif eserinin ilk kırk beş sayfasını önsöze ayırır. Furkan Sûresine ise kırk dokuzuncu sayfadan itibaren başlamaktadır. Müellif ilk beş ayeti yazarak meal ve tefsirini yapmıştır. Burada takip edilen metod, medrese talebelerinin ders alırken uyguladıkları tercüme metoduyla örtüşmektedir. Arapça metinde yer alan cümlelerin ve kelimelerin teker teker Kürtçe tercüme ve açıklamalarının yapılması, asırlardır Şark medreselerinde uygulanan bir yöntemdir. Bu şekilde talebenin uzun Arapça cümleler ve paragrafları çevirirken zorlanmasının önüne geçilmiştir. Müellifin Furkân Sûresini tefsir ediş tarzının görülmesi açısından ilk ayetin tefsirinden bir kısmını burada vermek istiyoruz:

«تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا» يَٰٓأَيُّهَا شَرَفُ، بَلَدِنَا تَآيِي، مَزَن تَآيِي وَ زَحْف بُونَا خَيْرِي، . أ ف

معنى بوري، معنى كلمتا « تَبَارَكَ » بي نه . ژوي خدایي را نه کو قرآنا عظیم داخستیه (نازل کریمه)، لسر عبدی خوه و پیغمبری خویی محمد صلوات سلاما خدا لسر به . دا وکو ببه پیغمبر ژبوی تمامی خلقی، و وانا ژعدابی خدی تعالا بده ترساندن! تو بزآن سببی نزولا فی سورتی آفه: مشرکان جوره جوره فیر لدور قرآنا پیروز وهم لدور رسالتا یانی پیغمبریا محمد صلوات سلاما خدا « دکرن . لسر به . (Oğur b, t.s., s. 49-50)

“ (تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا) Yani şeref, büyüklük ve yücelik, hayırların artması gibi anlamlar « تَبَارَكَ » kelimesinin anlamlarıdır. Bu anlamlar O Allah'a aittir ki yüce Kur'an'ı kulu ve Peygamber'i Muhammed'e-Allah'ın salat ve selamı üzerine olsun- bütün insanların peygamberi olsun ve onları Allah'ın azabına karşı uyarın diye indirmiştir. Bil ki bu sûrenin sebebi nüzulü şudur: Müşrikler hem Kur'an'ı Kerim hem de Hz. Muhammed'in- Allah'ın salat ve selamı üzerine olsun- risaleti yani peygamberliği hususunda çeşit çeşit yalanlar uyduruyorlardı....”

2.2.3. Eserin Telifinde İstifade Ettiği Kaynaklar

Molla Muhammed Salih, bu eserini telif ederken konuyla ilgili pek çok kaynaktan istifade etmiştir. Tefsir usulü ve ilimleri alanında Muhammed b. Tayyib el-Bakillânî'nin (ö. 403/1013) *İ'câzü'l-Kur'ân*, Bedreddin ez-Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Mustafa Sâdık er-Râfiî'nin (ö. 1937) *İ'câzü'l-Kur'ân*, Muhammed Abdülazîm Zürkânî'nin (ö. 1948) *Menâhilü'l-'irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Muhammed Hüseyin ez-Zehbî'nin (ö. 1977) *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, Muhammed Ali Selâme'nin *Mebhecü'l-furkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Hasan Eyyub'un *el-Hadîs fî ulûmi'l-Kur'ân* gibi kaynaklardan istifade etmiştir. Müellifin, fıkıh usulü alanında İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) kaleme aldığı *el-Muhtasar* adlı eserine Adudüddin Abdurrahman el-Îcî'nin (ö. 756/1355) yazdığı *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ* isimli eserden de yararlandığı görülmektedir. İncelediği tefsirler arasında ise Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkandî'nin (ö. 373/983) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*,¹ İbn Atiyye ed-Dimaşkî'nin (ö. 383/993) *el-Bahrü'l-Vecîz*, Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, Abdürrezzâk el-Kâşânî'nin (ö. 736/1335) *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, Ebû Hayyan el-Endelüsî'nin (ö. 745/1344) *el-Bahrü'l-muhîr*, Vehbe ez-Zühaylî'nin (ö. 2015) *et-Tefsîru'l-Vasîr*, Muhammed Ali es-Sabûnî'nin (ö. 2021) *Safvetü't-tefâsîr*'i yer almaktadır. Müellif ayrıca hadis-i şerifler için Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*, Ebû Abdillah Muhammed el-Kazvî'nin (ö. 273/887) *es-Sünen*, Ebû Davûd Süleyman el-Ezdî'nin (ö. 275/889) *es-Sünen*, Ebû İshâ Muhammed et-Tirmizî'nin (ö. 279/892) *es-Sünen*, Ebû bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî'nin (ö. 458/1066) *Delâilü'n-nübüvve*, Ebû Zekeriyâ Yahya en-Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Şerhu'l-Erba'în* gibi kaynaklara başvurduğu görülmektedir.

2.3. Eserlerin Önemi

Molla Muhammed Salih'in telif ettiği bu iki eseri, öncelikle Şark Medrese geleneğine göre tedrisatını sürdüren talebeler için oldukça önemli iki kaynak niteliği taşımaktadır. Diğer taraftan bu çalışmaların Arapça ve İslamî ilimler alanında Kürtçe eser telif etmek isteyen müderris mollalar için de teşvik edici özelliği bulunmaktadır. Yine bu iki eseri, Molla Muhammed Salih'i, Ahmed-i Hânî geleneğini sürdüren ilmiye sınıfı kervanına dahil etmiştir.

Müellif, Şark Medreselerinde sıralı bir kitap olan ve yaygın bir şekilde okutulan Celâleddin Suyûtî'ye ait *el-Behcetü'l-Marziyye* adlı bir Nahiv kitabını şerh etmiştir. İbn Malik et-Tâî'nin Nahiv alanında çok yaygın olarak okutulan *el-Elfiyye* adlı eseri üzerine sayıları yetmişe yaklaşan şerh, hâşiye, ta'lik, ihtisar ile bu eserlerde geçen şâhidleri gösteren çalışmalar yapılmıştır. (Turan, 1995, 11/28) Suyûtî'nin *el-Behcetü'l-Marziyye* adlı eseri de bunlardan biridir. Bu eser müellifinin adıyla *Suyûtî* diye meşhur olmuştur. Suyûtî'nin *el-Behcetü'l-Marziyye* adlı eseri dahil, *el-Elfiyye* üzerine

1 Bu eser daha çok *Tefsîru Ebi'l-Leys es-Semerkandî* adıyla bilinmektedir.

yapılan çalışmaların ortak özelliği Arapça olmasıdır. Molla Muhammed Salih'in *Şerha el-Behcetü'l-Marziyye fî Şerhi'l-Elfiyye Bi Zimanê Kurdî* adını verdiği bu eseri ise Kürtçe bir şerh olması açısından diğerlerinden ayrılmaktadır. Molla Muhammed Salih'in medrese talebelerinin Nahiv ilmini daha kolay öğrenebilmeleri için kaleme aldığı bu çalışmasının, Kürtçenin en çok konuşulan Kurmancî lehçesinde yazılması eseri önemli kılan diğer bir husustur.

Molla Muhammed Salih'in *Tefsîra Sûretê Furqan* adlı ikinci eserine gelince, bu çalışması mütevazı hacmine rağmen İslamî ilimler alanında yazıldığı disiplin açısından oldukça önemlidir. Daha önce müstakil olarak Kur'an-ı Kerim'in farklı surelerinin tefsirini yapan bazı âlimler ve eserlerinden bahsettik. Burada Molla Muhammed Salih'i kendisinden önceki âlimlerden farklı kılan iki husus bulunmaktadır. Birincisi bu eserini Arapça olarak değil Kürtçe olarak kaleme almasıdır. Dinî ve tasavvufî alanlarda Kürtçe olarak telif ve tercüme edilen yüzlerce eserden bahsetmek mümkündür. 1930'lu yıllardan beri Suriye'de ve İran'da, 1980'li yıllardan beri de Irak'ta dinî-tasavvufî, ilmî ve edebî eserlerin basıldığını söyleyebiliriz. Türkiye'de ise son çeyrek asırlık süreçte Kürtçe eserlerin basımında ve okunmasında bir ilerleme olduğu bilinmektedir. Özellikle Irak ve İran'da Kürtçenin Soranî lehçesinde çok sayıda yazma eser ve telifat matbu hale getirilmiştir. Tefsir alanında Kürtçenin Kurmancî lehçesinde yazılan eserlerin azlığı, müellifin *Tefsîra Sûretê Furqan*'ını önemli kılmaktadır. İkinci husus ise eserin başında tefsir ilimleri ve tefsir usulüne dair bazı önemli kavram ve konuları zikretmesidir.

Sonuç

İslam'ın yayılmasıyla beraber açılan camiler hem ibadet hem de dinî eğitim öğretim açısından merkezi bir konuma sahip olmuştur. Bununla birlikte, Arapça ve İslamî ilimlerin öğretimi için açılan medreseler, toplumsal hayatta ilim ve tedrisat alanında ciddi kurumsal bir yapıya dönüşmüştür. Büyük Selçuklu döneminde kurulan Nizamiye Medreseleriyle eğitim öğretimde büyük bir başarıyı yakalayan medreselere, Selçuklu, Eyyûbî ve Osmanlı dönemlerinde ayrı bir önem verilmiş ve kurulan vakıflarla bu kurumsal yapı desteklenmiştir.

Ortadoğu'da daha çok Kürt nüfusun yoğunluklu olduğu coğrafyada kurulan ve Şark Medreseleri olarak tanınan ilim merkezleri de aynı misyonu yüklenen eğitim öğretim kurumlarıdır. Bu medreselerde tedrisat işini yürüten müderrisler, on yedinci yüzyıldan itibaren talebelerin Arapça ve İslamî ilimleri daha kolay öğrenebilmelerine katkı sağlayacağı düşüncesiyle Kürtçe eserler yazmaya başlamışlardır. Anadolu'da Şark Medrese geleneğini sürdüren şahsiyetlerden biri olan Molla Muhammed Salih Keçeli de Kürtçe eser yazan müderrisler arasında yer almaktadır. Ahmed-i Hânî geleneğini sürdüren bir müderris olarak, Nahiv alanında *Şerha el-Behcetü'l-Marziyye fî Şerhi'l-Elfiyye Bi Zimanê Kurdî* ve tefsir alanında *Tefsîra Sûretê Furqan* adıyla iki Kürtçe eser telif etmiştir. Molla Muhammed Salih'in *Şerha el-Behcetü'l-Marziyye* adlı eseri, Celâlüddin es-Suyûtî'nin Şark Medreselerinde okutulan sıralı kitaplar arasında yer alan *el-Behcetü'l-Marziyye fî şerhi'l-elfiyye* adlı Nahiv alanındaki eserinin Kürtçe tercüme ve şerhidir. Müellifin ikinci eseri ise *Tefsîra Sûretê Furqan* adlı tefsir alanında kaleme aldığı çalışmasıdır. Bu eserini telif ederken tefsir alanında bilinen pek çok kaynaktan istifade etmiştir. Eseri özellikli kılan bir yönü daha vardır. O da kitabın giriş kısmında tefsir ilimleri ve tefsir usulüne dair oldukça faydalı bilgiler vermesidir.

Molla Muhammed Salih'in telif ettiği bu iki eseri, Şark Medreselerinde tedrisatını sürdüren talebelerin Nahiv ve Tefsir alanlarındaki okumalarını kolaylaştırıcı bir özelliğe sahiptir. Tefsir alanındaki çalışmasının Kürtçenin Kurmancî lehçesinde kaleme alınması önemli bir boşluğu doldurmuştur. Zira Irak ve İran'da tefsir alanında Kürtçenin Soranî lehçesinde çok sayıda eser bulunmak-

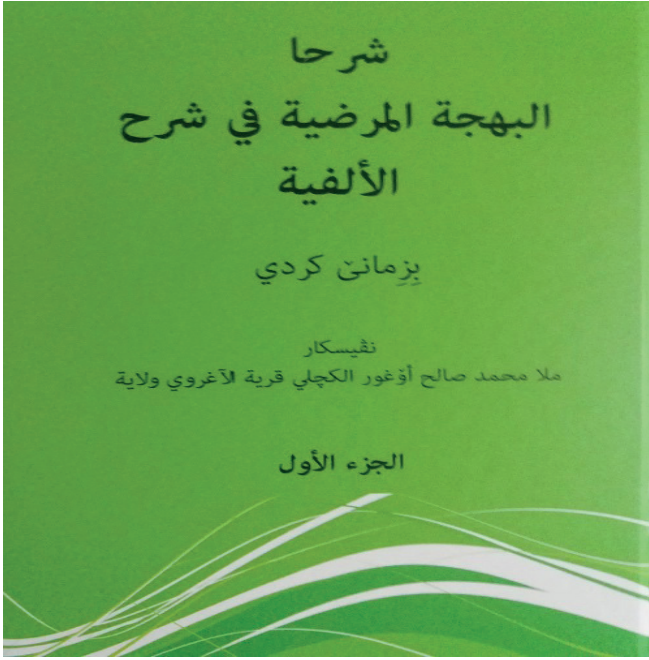
la beraber, Kurmancî lehçesindeki tefsir çalışmaları oldukça sınırlıdır. Diğer taraftan bu çalışmalar, Arapça ve İslamî ilimler alanında Kürtçe eser telif etmek isteyen müderris mollalar için de teşvik edici bir özelliğe sahiptir. Bu olumlu yönlerinin yanında müellifin her iki eserini de Arapça harflerle yazmış olması istifade edebilecek kitleyi sadece medrese çevreleriyle sınırlandırmıştır. Halbuki günümüzde Kürtçe okuyup yazarların büyük bir kısmı Latin harfleriyle yazılan Kürtçeyi kullanmaktadırlar. Bu durum eserlerden istifade imkanını azaltmıştır.

Kaynakça

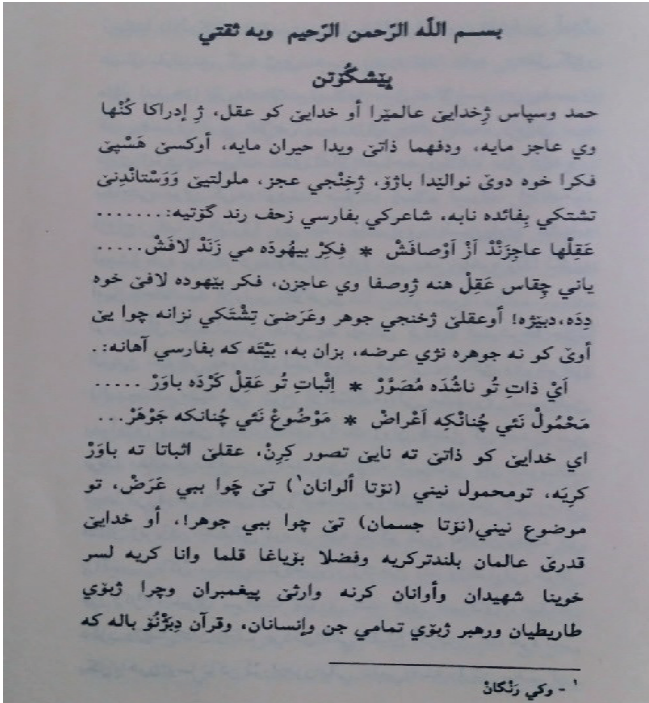
- Çelebi, A. (1983). *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*. Çev. Ali Yardım. İstanbul: Damla Yayınevi.
- Çiçek, M. H. (2009). *Şark Medreselerinin Serencâmı*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Dündar, M. (2017). *Mısır Eyyûbilerinde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri*. İstanbul: Çıra Akademi Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (2014). *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hodgson, M.G.S. (1995). *İslam'ın Serüveni*. Çev. Alp Eker vd. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Işık, E. (1995). "Fâtîha Sûresi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Kavak, A. (2018). "Ağrı'nın Nakşibendî-Hâlîdî Şeyhlerinden Molla Muhammed Kasorî ve Kasorî Medresesi". *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*.
- Köprülü, M. F. (1976). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Küfrevî, M. (2019). "Küfrevî, Kasım". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları.
- Oğur, M. S. (2010). *Akaid Penceresi*. İstanbul: Ravza Yayıncılık.
- Oğur a, M. S. (t.s.). *Şerha el-Behcetü'l-Marziyye fî Şerhi'l-Elfiyye Bi Zimanê Kurdî*. İstanbul: Ravza Yayıncılık.
- Oğur b, M. S. (t.s.). *Tefsîra Sûretê Furqan*. y.y.
- Özkan, H. (2010). "Süyûtî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Topaloğlu, B. (2013). "Yâsîn Sûresi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Turan, A. (1995). "el-Elfiyye". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Uslu, H. (1985). *Başlangıçtan Günümüze İslam Müesseseleri Tarihi*. İstanbul: Gonca Yayınevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Üzüm, İ. (2003). "Lokmân Sûresi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları.
- Yesevî, H. A. (2015). *Divan-ı Hikmet*. Haz. Hayati Bice. Ankara: TDV Yayınları.

EKLER:

EK-1. *Şerha el-Behcetü'l-Marziyye fî Şerhi'l-Elfiyye Bi zimanê Kurdî* Adlı Eserinin I. Cildinin Kapağı

EK-2. Şerha el-Behcetü'l-Marziyye fî Şerhi'l-Elfiyye Bi zimanê Kurdî Adlı Eserinin I. Cildinin Ön-sözünden

EK-3. Tefsîra Sûretê Furqan Adlı Eserinin Kapağı

EK-4. Tefsîra Sûretê Furqan Adlı Eserinin Önsözünden

22

